

Empatian lajeista ja niiden moraalisesta merkityksestä

MIKKO SALMELA

Elisa Aaltola on kirjoittanut vaikuttavan kirjan empatiasta¹. Teos toimii sekä johdatuksena empatian eri muotoihin että niiden rooliin etiikassa ja erityisesti eläinetiikassa. Kyse ei silti ole vain johdantoteoksesta. Aaltola on perehtynyt empatiatutkimukseen sen kaikessa laajuudessa, joka ulottuu filosofian historiasta analyttiseen mielen- ja moraalifilosofiaan sekä mannermaiseen fenomenologiaan ja jälkistrukturalismiin, kattaen lisäksi empiirisen moraalipsykologisen ja neurotieteellisen empatiatutkimuksen. Tuloksena on selkeästi jäsennelty tutkimus, jossa filosofinen argumentaatio ja empiirisen tutkimuksen löydökset tukevat saumattomasti toisiaan.

Aaltola on metaeettinen sentimentalisti, jonka moraalisen toimijuuden mallissa affektiivinen empatia muodostaa ytimen, muut empatian muodot sekä rationaalisuus seuraavan kehän, ja näitä kaikkia syntesoiva reflektiivinen empatia uloimman kehän. Asettaessaan moraalin keskiöön empatian motivoiman ja ohjaaman toimijuuden kultivoinnin, Aaltola näyttäytyy hyveetiikkona, jolle reflektiivinen empatia on keskeinen hyve ja avain muihin moraalisiin hyveisiin samaan tapaan kuin käytännöllinen järki Aristoteleella, joskaan tällaista muotoilua ei kirjasta löydy sellaisenaan. Keskiössä on sen sijaan empatian eri

¹ Elisa Aaltola: *Varieties of Empathy – Moral Psychology and Animal Ethics*. London/New York: Rowman & Littlefield. 255 s.

muotojen sekä niiden moraalisten ansioiden ja rajoitusten tarkastelu, josta Aaltola suoriutuu mainiosti. Hän osoittaa myös vakuuttavasti kuinka ihmiskeskeinen maailmankatsomus, historialliset ja kulttuuriset ennakkoluulot, sosiaalis-poliittiset valta-asetelmat, sekä biologiset ja psykologiset taipumuksemme heikentävät tai rajoittavat eläimiin kohdistuvaa empatiaamme. Kaikesta huolimatta, voimme kehittää tätä empatiaa yhtäältä tarkkaavaisuuden avulla sekä toisaalta olemalla vuorovaikutuksessa eläinten kanssa yksilöinä. Muutos on mahdollinen, ja se on jo nähtävissä länsimaissa kulutustottumusten murroksessa, jota vahvistaa eläimiin kohdistuvan empatian ohella huoli ilmastonmuutoksesta. Aaltolan puolustama empatia on kuitenkin ensisijainen, koska ilman sitä keskustelu tuotantoeläinten kohtelusta on vaarassa taantua niiden hiilidioksidipäästöjä koskevaksi vertailuksi, jolla on hyvin vähän tekemistä eläinten hyvinvoinnin kanssa.

Kritiikin näkökulmasta Aaltolan teos on haastava, sillä sen useimmista väitteistä voi olla samaa mieltä, ja ainoat kriittiset huomautukset koskevat teorian yksityiskohtia enemmän kuin sen pääpiirteitä. Ensimmäinen kommenttini koskee kognitiivisen empatian moraalista statusta, ja toinen reflektiivisen empatian sisältöä.

Aaltola näkee kognitiivisen ja affektiivisen empatian toisiaan täydentävinä. Kognitiivinen empatia mahdollistaa omien ja toisten tunteiden sekä niiden asianmukaisuuden tarkastelun laajemmissa yhteyksissä, joiden hahmottaminen on tärkeää esimerkiksi toisten eläinten ihmisistä poikkeavien tunneilmausten ymmärtämiseksi. Toisaalta affektiivinen empatia mahdollistaa emotionaalisen samastumisen toisten kokemuksiin, jota ilman kognitiivinen empatia on vaarassa taantua toisten hyväksikäyttämiseksi ja manipuloinniksi. Aaltolaa lainaten: "Etäinen kognitiivinen empatisoija ei ole mitään muuta kuin toisten hallitsemiseen pyrkivien kilpailullisten, hierarkkisten, manipuloivien, ja itsekkäiden halujensa lumouksen huumaama nietzscheläinen yksilö." (s. 64, oma käännökseni). Tämän väitteen tueksi hän esittelee empiirisiä tutkimustuloksia narsistisia ja psykopaatti-

sia persoonallisuuspiirteitä omaavista henkilöistä, joiden on todettu kykenevän kognitiiviseen empatiaan, vaikka heiltä puuttuu affektiivinen empatia ja sen mukana myötätuntoinen ja moraalinen suhtautuminen toisia kohtaan.

Kiistämättä näitä tutkimustuloksia, voidaan kuitenkin kysyä ovatko narsistiset ja psykopaattiset henkilöt parhaita mahdollisia esimerkkejä tutkittaessa kognitiivisen empatian moraalista statusta. Näin siksi, että jos näiden persoonallisuushäiriöiden taustalla on sosiaaliseen vuorovaikutukseen liittyviä kehityspsykologisia seikkoja, jotka ovat vaurioittaneet kyseisten henkilöiden kykyä affektiiviseen empatiaan (Brummelman et al. 2015; Poyhntress & Skeem 2005; Porter 1996), niin emme voi varauksitta olettaa, että heidän kykynsä kognitiiviseen empatiaan olisi säilynyt optimaalisena, vaikka se toimii affektiivista empatiaa paremmin. Siksi olisi kiinnostavaa tutkia kognitiivisen empatian suhdetta affektiiviseen empatiaan ja moraaliseen käyttäytymiseen myös muissa populaatioissa.

Tämä saattaisi olla mahdollista tarkastelemalla affektiivista empatiaa jälkitraumaattisesta stressistä, esiintymisjännityksestä tai sydänsairauksista kärsivillä henkilöillä, joiden hoidossa käytetään beetasalpaajia. Nämä lääkkeet vaikuttavat autonomisen hermoston adrenaliinin ja noradrenaliinin eritykseen alentaen stressitiloihin liittyvää korkeaa verenpainetta, sykettä, vapinaa ja kämmenten hikoilua. Kehollinen aktivaatio muodostaa kaikkien emootioiden ulottuvuuden, johon psykologisissa tutkimuksissa viitataan käsitteellä "arousal". Siksi on perusteltua olettaa, että beetasalpaajien käyttö voi vaikuttaa myös kykyyn kokea muita emootioita sekä affektiivista empatiaa siinä määrin kuin sitä määrittää kehollinen resonointi toisten emootioiden kanssa (Levy et al., 2014). Beetasalpaajien käytön sivuvaikutuksia affektiiviseen empatiaan ei ole tutkittu, mutta jos heikentävä vaikutus todettaisiin, ja affektiivinen empatia on yhteydessä moraaliseen toimijuuteen Aaltolan esittämällä tavalla, niin nämä henkilöt voisivat tarjota vertailukohdan narsistisista ja psykopaattisista persoonallisuushäiriöistä kärsiville henkilöille. Jos beetasalpaajien käyttäjistä ei tule ajan myötä toisia hyväksikäyttäviä ja manipuloivia egoisteja, niin

voimme päätellä, että pääasiassa kognitiivisen empatian sekä aiemmin opitun moraalien varassa toimiminen ei ehkä ole moraalisesti niin vahingollista kuin Aaltola esittää, vaikka se olisi kognitiivisen ja affektiivisen empatian yhteistoimintaa huomppi vaihtoehto.²

Toinen kriittinen huomioni kohdistuu Aaltolan teoriaan reflektiivisestä empatiasta, jolla on keskeinen rooli hänen teoriasaan. Hän kirjoittaa esimerkiksi, että ”reflektiivinen empatia saa muutoin puolueellisten emootioiden ja ennakkoluuloiseen päättelyyn nojaavien argumenttien ohjaaman henkilön pysähtymään ja tarkastelemaan toisiin suhtautumisensa perusteita, ja siten päättämään kattavampaan ja harkitumpaan johtopäätökseen” (s. 163, oma käänökseni), tai että ”reflektiivinen empatia auttaa paikantamaan ja korjaamaan empatian epäonnistumiset – jos tarkastelemme, miksi koemme empatiaa toisissa tilanteissa mutta emme toisissa, niin voimme oppia mistä empatiamme puutteet johtuvat sekä parantamaan tuota kykyä” (s. 206, oma käänökseni). Reflektiivinen empatia ei ole siten tarkkaan ottaen empatiaa, vaan metatason suhtautumistapa empatian eri muotoihin sekä niihin vaikuttaviin tunteisiin, uskomuksiin, asenteisiin, tarpeisiin, jne. Reflektiivisen empatian tavoitteena on optimaalisen moraalisen suhtautumis- ja toimintatavan löytäminen empatian ja kriittisen reflektion yhdistämisen avulla. Ei ole kuitenkaan ilmeistä miten reflektiivinen empatia kykenee täyttämään tämän vaativan tehtävän.

Aaltola kuvailee reflektiivistä empatiaa tarkkaavaisuuden avulla. Tämän käsitteen hän liittää ennen muuta mindfulness-ajatteluun, mutta myös Iris Murdochin ja Simone Weiln platonistisiin filosofioihin. Tarkkaavaisuus mindfulness-ajattelussa on vaihtuvien mielen sisältöjen havainnoivaa tarkastelua metatasolta. Analyysin ja järkeilyn sijaan tarkkaavaisuudessa koros-

² Levyn ja kumppanien (2014) mukaan beetasalpaaja propanolilla on kuitenkin myös moraalisesti edullisia vaikutuksia, sillä se vähentää pelon kautta välittyneitä implisiittisiä ennakkoluuloja rodullisen ulkoryhmän jäseniä kohtaan.

tuvat oivallukset mielen sisältöjen kuten empatian, tunteidemme, uskomustemme ja asenteidemme keskinäisistä suhteista sekä vaikutuksesta meihin, joita tarkastelemme ikään kuin ulkopuolisina todistajina. Toisaalta tarkkaavaisuuteen kuuluu kriittinen näkökulma, sillä sen tarkoitus on paljastaa ja oikaista epäjohdonmukaisuudesta, puutteellisesta tiedosta tai ymmärryksestä tai puolueellisuudesta johtuvia virheitä empatiassa suhtautumisessa muihin eläimiin ja ihmisiin. Aaltolan esitys jää kuitenkin avoimeksi siltä osin, mistä tällainen kriittisen arvioinnin ja eettisen kultivoinnin näkökulma nousee, jos tarkkaavaisuus ei ole luonteeltaan analyttistä eikä ensisijaisesti rationaalistakaan – Aaltola kirjoittaa arvoituksellisesti, ettei rationaalista reflektiota ”pitäisi priorisoida muttei myöskään täysin unohtaa” (s. 142, oma käänökseni).

Tilannetta ei auta Murdochin ja Weilin ottaminen mukaan tarkkaavaisuuteen liittyvän kriittisen reflektion tulkintaan; päinvastoin. Platonisteina tarkkaavaisuus on heille tie todellisuuteen, rakkauteen ja hyvyyteen, jotka ovat pohjimmiltaan sama asia. Murdochin ajattelu kuuluu intuition alueelle, kielen ja päättelyn tuolle puolen, kuten Aaltola toteaa. Hän ei kuitenkaan halua soveltaa samaa johtopäätöstä omaan reflektiiviseen empatian käsitteeseensä. Siksi siihen kuuluvan kriittisen reflektion näkökulman avaaminen ja syventäminen olisi paikallaan. Miten tarkkaavaisuuden mahdollistama epäjohdonmukaisuuksien, puutteellisen tiedon ja ymmärryksen tai puolueellisuuden paljastaminen eroaa esimerkiksi normatiivisessa ja soveltavassa etiikassa yleisemmin käytetystä harkinnan tasapainopisteen menetelmästä (esim. Daniels 2018), jolla on vastaavat tavoitteet mutta jossa kriittinen reflektio on analyttistä ja diskursiivista?

Näistä parista kriittisestä huomiosta huolimatta suosittelen Aaltolan kirjaa lämpimästi kaikille empatiasta ja etiikasta kiinnostuneille.

Helsingin yliopisto

Kirjallisuus

- Brummelman, E., Thomaes, S., Nelemans, S. A., Orobio de Castro, B., Overbeek, G., Bushman, B. J. (2015), "Origins of Narcissism in Children", *PNAS* March 24, 2015 112 (12) 3659–3662; <https://doi.org/10.1073/pnas.1420870112>
- Daniels, N. (2018), "Reflective Equilibrium", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2018 Edition), E.N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/reflective-equilibrium/>
- Levy, N., Douglas, T., Kahane, G., Terbeck, S., Cowen, P.J., Hewstone, M., Savulescu, J. (2014), "Are You Morally Modified? The Moral Effects of Widely Used Pharmaceuticals", *Philosophy, Psychiatry, & Psychology* 21(2), 111–125. doi:10.1353/ppp.2014.0023
- Porter, S. (1996). "Without Conscience or without Active Conscience. The Etiology of Psychopathy Revisited", *Aggression and Violent Behavior*, 1(2), 179–189.
- Poythress, N. G. & Skeem, J. L. (2005), "Disaggregating Psychopathy. Where and How to Look for Subtypes?", teoksessa C. J. Patrick (toim.), *Handbook of Psychopathy*, 173–192. London & New York: Guilford Press.